

A R T Y K U Ł Y I S T U D I A

Aleksander Juźwik

Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci w latach 1944–1949. Funkcjonowanie i problemy ideowo-organizacyjne

Zarys treści: Powstałe w II RP Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (RTPD) próbowało w zmienionej rzeczywistości politycznej po II wojnie światowej (korzystając z poparcia PPS współrządzącej Polską) przekształcić się w Ministerstwo do Spraw Dziecka. Program RTPD z 1947 r. zawierał nowatorskie pomysły oddzielenia opieki lekarskiej nad dzieckiem od całości opieki medycznej i połączenia jej z wychowaniem i opieką, tzw. poradnictwo zintegrowane. RTPD, oficjalnie popierane przez państwo, nazywane beniaminkiem rządu, zostało zaatakowane (w 1948 r.) przez kierownicze gremia PPR. Atak na samodzielność RTPD przebiegał na trzech płaszczyznach: ideologiczno-politycznej, materialnej i organizacyjnej; stowarzyszeniu narzucono rolę pasa transmisyjnego polityki PPR, odebrano przedsiębiorstwa produkcyjno-handlowe i przekształcono w TPD, pozbawiając większości placówek opieki nad dzieckiem.

Słowa kluczowe: RTPD, TPD, dzieci i młodzież, opieka społeczna, Polska po 1945 r.

Keywords: Workers' Society of Friends of Children, children and the youth, Society of Friends of Children, social welfare, Poland after 1945

Geneza organizacji

Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci nie miało dotąd szczęścia w badaniach naukowych. Literatura naukowa na temat tego stowarzyszenia praktycznie nie istnieje. Problematyka funkcjonowania i działalności RTPD nie przyciągała zainteresowania zawodowych historyków, podobnie jak pokrewnych organizacji społecznych i dobroczynnych (z wyjątkiem Caritasu). Niewielkie rozmiary spuścizny archiwalnej po RTPD w Archiwum Akt Nowych znacząco utrudniały badania historyczne. Większość teczek archiwalnych RTPD w AAN to zestandaryzowane materiały sprawozdawcze na temat funkcjonowania przedszkoli należących do RTPD; kilka innych teczek dotyczących pozostałych placówek opieki całkowitej i częściowej prowadzonych przez RTPD nie rozwiązuje problemu ubóstwa źródeł archiwalnych w AAN. Brakuje korespondencji między Centralą a terenem, sprawozdania kontrolne są tak znikome, że niewiele wnoszą do obrazu RTPD,

brak jest dyskusji i sprawozdań z I Walnego Zjazdu Delegatów RTPD, brak także danych dotyczących realizacji szeroko zakrojonych planów rozwoju RTPD na rok 1948, informacji tych brakuje także w wydawanej prasie stowarzyszenia.

Celem poniższego artykułu jest możliwie obszerne przedstawienie funkcjonowania RTPD w Polsce w latach 1945–1949. W trakcie kwerendy w AAN okazało się, że w trakcie swojego krótkiego powojennego funkcjonowania robotnicze stowarzyszenie doświadczyło znaczących przemian ideowo-organizacyjnych; odtworzenie problemów ideowo-organizacyjnych, wymagające osobnego omówienia, stało się więc drugim celem badawczym niniejszego artykułu. Zespół archiwalny – fragmentaryczny – o niewielkiej objętości, uniemożliwiający realizację obydwu celów badawczych, wymagał rozszerzenia o źródła sprawozdawcze dotyczące RTPD, a znajdujące się w innych zespołach: przede wszystkim Ministerstwa Pracy i Opieki Społecznej, a w dalszej kolejności zespołu archiwalnego KC PPR (źródła do odtworzenia procesu przekształcenia RTPD w TPD). Do pracy badawczej nad RTPD dużo wniosły źródła prasowe i druki ulotne: „Biuletyn Informacyjny RTPD” (bardzo wartościowy jako źródło informujące na bieżąco o działalności RTPD) oraz oficjalne pismo RTPD „Wiadomości Urzędowe”, a ponadto „Poradnik Pracownika Społecznego”, „Dzieci i Wychowawca”, „Jednodniówka RTPD” z 1946 r. Istotne są materiały wspomnieniowe dotyczące: autora programu RTPD z 1947 r. Aleksandra Landego autorstwa Macieja Demela¹ czy działalności oddziału koszalińskiego RTPD oraz materiały wspomnieniowe publikowane w internecie przez dawnych podopiecznych robotniczego stowarzyszenia, obecnie już ludzi w podeszłym wieku.

Kwerenda prasowa w połączeniu z archiwalną była na tyle skuteczna, iż umożliwiła obszerne przedstawienie funkcjonowania poszczególnych placówek opieki całkowitej i częściowej będących własnością RTPD oraz oddziałów stowarzyszenia w Łodzi i Andrychowie czy Ośrodka RTPD w Bartoszycach. Zmusiło to autora do podziału materiału na dwie części i przesunięcia tematyki funkcjonowania poszczególnych placówek RTPD do planowanego artykułu, który stanowiłby część drugą niniejszego tekstu.

RTPD, aktywne przez cały okres międzywojenny, wypracowało własne cele i metody ich realizacji w opiece nad dzieckiem, po wojnie twórczo je rozwijając, dlatego w artykule znalazł się obszerny wstęp dotyczący funkcjonowania i działalności RTPD w II RP.

Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci zostało zawiązane w 1919 r. pod nazwą Robotniczy Wydział Wychowania Dziecka i Opieki nad Nim przy Centralnym Komitecie Wykonawczym Polskiej Partii Socjalistycznej (PPS)². Twórcy RTPD rozumieli, że sama walka o cele polityczne czy gospodarcze nie wystarczy do zbudowania w Polsce socjalizmu. Należało walczyć o oświatę dla ludu i wychowanie

¹ M. Demel, *Aleksander Landy. Życie i dzieło*, Warszawa 1982.

² „Jednodniówka RTPD”, 17 XI 1946, s. 6.

nowego pokolenia³. W powojennym kryzysie gospodarczym sytuacja robotniczego dziecka często bywała tragiczna. Szczególną troską Wydziału Wychowania było umożliwienie dzieciom z rodzin robotniczych takiego wychowania i wykształcenia, aby choć w części wyrównać ich szanse z rówieśnikami ze sfer uprzywilejowanych. Organizacja była spadkobiercą tradycji działalności opiekuńczo-wychowawczej ruchu związkowego w Wielkiej Brytanii oraz partii socjaldemokratycznych Niemiec i Austro-Węgier. Widoczne w niej były także tradycje polskich XIX-wiecznych instytucji filantropijno-opiekuńczych, a mianowicie Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, Warszawskiego Towarzystwa Dobroczynności⁴, Towarzystwa Opieki nad Dziećmi i innych. Koncepcje wychowawcze RTPD nawiązywały do pedagogiki społecznej Heleny Radlińskiej oraz systemów pedagogicznych Marii Montessori, Ovide'a Decroly'ego, Johna Deweya i innych⁵.

W latach 1919–1939 RTPD otaczało opieką dzieci robotnicze w większych miastach Polski, przede wszystkim sieroty po robotnikach poległych w walkach o odzyskanie niepodległości i przedwcześnie zmarłych⁶. Organizacja pod nazwą Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (RTPD) powstała w 1926 r. z inicjatywy wzmiankowanego Robotniczego Wydziału z połączenia pokrewnych stowarzyszeń, w tym działającego (od 1913 r.) krakowskiego oddziału Towarzystwa Przyjaciół Dzieci. W 1938 r. RTPD prowadziło w Polsce 84 placówki wychowawcze: 2 domy dziecka, 42 ogniska i przedszkola oraz 14 klubów i obejmowało opieką ponad 20 tys. dzieci. RTPD było liderem wychowania pozaszkolnego w II RP realizowanego na koloniach, półkoloniach, w klubach i ogniskach, na placach zabaw dla dzieci i młodzieży, na wycieczkach i w trakcie gier terenowych. Program wychowawczy RTPD został zauważony na Ogólnopolskim Kongresie Dziecka w Warszawie w 1938 r. Warszawski oddział RTPD na terenie Warszawskiej Spółdzielni Mieszkaniowej uruchomił świetlicę, działały tu zespoły artystyczne, bibliotekarskie, czytelnicze oraz teatr kukielkowy. Pod kierownictwem dr. Aleksandra Landego⁷

³ Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), Robotnicze Towarzystwo Przyjaciół Dzieci (dalej: RTPD), Protokół z obrad I-jej okresowej konferencji Domów Dziecka w W-wie, 10–13 XII 1946, k. 29.

⁴ E. Mazur, *Dobroczynność w Warszawie w XIX wieku*, Warszawa 1999, s. 20–32.

⁵ M. Kuzańska, *Koncepcje wychowawcze Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (1919–1939)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966.

⁶ Zob. D. Kłuszyńska, *Pionierski Okres Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1948.

⁷ **Aleksander Landy** (1881–1969), w czasie I wojny światowej i rewolucji organizator ratownictwa medycznego, a następnie sieci placówek opieki nad dzieckiem, późniejszych instytucji pediatrycznych i pedagogicznych w ZSRR, zerwał z komunistami z powodu rozbieżności poglądów na rolę rodziny i wrócił do Polski (1921). Na terenie żoliborskiej WSM tworzył (od 1928) miasto zdrowia, którego centrum stanowiła poradnia higieniczno-wychowawcza; członek zarządu RTPD w II RP, kierował żoliborskim oddziałem RTPD w WSM. Po II wojnie światowej współorganizator opieki medycznej i pedagogicznej RTPD, a następnie TPD, naczelnik wydziałów higieny w Ministerstwie Oświaty i Państwowym Instytucie Matki i Dziecka. Nie znalazł zrozumienia dla swych koncepcji wśród decydentów opieki nad dzieckiem i wycofał się z działalności w TPD, Ministerstwie Oświaty i Instytucie Matki i Dziecka (od 1951), dalej pracując w poradni Dziecka i Poradni

oddział ten opracował program, metody wychowawcze i założenia ideologiczne RTPD. Zasadnicza teza Landego brzmiała, że dziecko jest jednością, dlatego nie można rozdzielać spraw zdrowia, wychowania i opieki, z czego wynikała potrzeba tworzenia kompleksowej instytucji uwzględniającej te potrzeby⁸. Oddział prowadził: poradnie dla matki i dziecka, szkołę powszechną i gimnazjum, przedszkole, warsztaty młodzieżowe, świetlice, ogród szkolny, kolonie i półkolonie letnie oraz akcję uświadamiania rodziny⁹.

W skład Zarządu Głównego RTPD wchodził: przewodniczący Tomasz Arciszewski¹⁰, sekretarz generalny Waław Tułodziecki¹¹, a także Aleksander Landy, Dorota Kłuszyńska¹², Iza Zielińska¹³ i Władysława Weychert-Szymanowska¹⁴.

Reumatologicznej na Żoliborzu. Po wydarzeniach październikowych 1956 r. opracował koncepcję reaktywowanego ośrodka w Helenowie dla dzieci znerwicowanych, pochodzących z trudnych środowisk. Autor wielu prac naukowych z dziedziny pediatrii; zob. M. Demel, *Promocja zdrowia – polskie drogi*, „Gazeta Lekarska” 2000, nr 11, s. 37–38.

⁸ M. Demel, *Aleksander Landy...*, s. 75–88.

⁹ „Poradnik Pracownika Społecznego” 1947, nr 18–19, s. 73.

¹⁰ **Tomasz Arciszewski** (1877–1955), organizator strajków, działacz socjalistyczny, polityk PPS, jeden z przywódców Organizacji Bojowej PPS, legionista I Brygady Legionów, minister w pierwszych rządach II RP, poseł na sejm w latach 1919–1935, jeden z organizatorów Centrolewu, radny miasta Warszawy, przewodniczący RTPD (1919–1939), przywódca PPS-WRN, współautor deklaracji Rady Jedności Narodowej „O co walczy Naród Polski”, następca prezydenta RP i premier RP na emigracji (1944–1947), działacz emigracyjny (Rada Polityczna, Rada Trzech); zmarł w Londynie 20 XI 1955. Jego imię nosi londyńskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci i Młodzieży oraz główna ulica ośrodka TPD w Helenowie pod Warszawą; zob. hasło: *Arciszewski Tomasz*, w: *Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, t. 1, red. nac. F. Tych, red. A. Pacholczykowa *et al.*, Warszawa 1978, s. 75–77.

¹¹ **Waław Tułodziecki** (1904–1985), ukończył Seminarium Nauczycielskie i Instytut Pedagogiki Specjalnej w Warszawie (1928), nauczyciel (od 1924) i sekretarz generalny RTPD (1932–1938), organizator i działacz TON w okresie II wojny światowej, dyrektor Instytutu Głuchoniemych w Warszawie (1948–1954), minister oświaty w latach 1959–1965, poseł na sejm, członek PPS i PZPR, za jego kadencji realizowano hasło: „Tysiąc szkół na Tysiąclecie”; zob. jego biogram w: *Leksykon historii Polski*, red. M. Czajka, M. Kamler, W. Sienkiewicz, Warszawa 1995; oraz hasło Tułodzieccy – Henryk, Edward i Felicjan, w: <http://www.sierpc.com.pl/show.php?typ=postacie&id=23> (dostęp: 3 XII 2015).

¹² **Dorota Kłuszyńska** (1876–1952) – od 1900 w PPSD, gdzie działała w Zarządzie i w Lidze Kobiet, członek Rady Naczelnej PPS w II RP i CKW PPS, wiceprzewodnicząca Centralnego Wydziału Kobięcego PPS (1919–1939), senator z listy PPS i Centrolewu, jako feministka w latach 30. działała w Poradni Świadomego Macierzyństwa. Po wojnie posłanka na sejm (1947–1952) i przewodnicząca Zarządu Głównego TPD (1949–1952), w lubelskiej PPS (1945–1948) i PZPR (1948–1952) w składzie Komitetu Centralnego; zob. *Kłuszyńska Dorota*, w: *Słownik biograficzny działaczy...*, t. 3, red. nac. F. Tych, red. A. Pacholczykowa *et al.*, Warszawa 1992, s. 209–210.

¹³ **Iza Zielińska** (1863–1834), działaczka oświatowa i społeczna, anarchistka i socjalistka, wiceprzewodnicząca Centralnego Wydziału Kobięcego PPS i wielu stowarzyszeń, w tym ZG RTPD, autorka podręcznika języka francuskiego dla emigrantów polskich we Francji; zob. encyklopedia. pwn.pl...slo.../Zielińska Iza (dostęp: 18 IX 2015).

¹⁴ **Władysława Weychert-Szymanowska** (1874–1951), działaczka społeczna i oświatowa, autorka kilku publikacji; zob. www.gutenberg.czyz.org/word,82596 (dostęp: 11 I 2016).

W czasie wojny RTPD zostało zawieszono przez Niemców i wstrzymało oficjalną działalność. Stowarzyszenie mogło działać tylko potajemnie (tajne nauczanie, ratowanie dzieci żydowskich i dzieci Zamojszczyzny) w ramach Rady Głównej Opiekuńczej (RGO)¹⁵.

Lata 1944–1949

W powojennej rzeczywistości zmienionych warunków społecznych i odmiennego ustroju politycznego reaktywowane RTPD przypominało przedwojenne RTPD jedynie z nazwy, ponieważ było instytucją o innym charakterze i funkcji społecznej. Byli decydenci RTPD z lat dwudziestych i trzydziestych znaleźli się po dwóch stronach politycznej barykady; Tomasz Arciszewski, były prezes RTPD (1926–1939) i współtowarzysz Józefa Piłsudskiego, a potem jego przeciwnik polityczny, stanął na czele obozu londyńskiego jako premier (1944–1945), a sekretarz RTPD (od 1932 r.) Wacław Tułodziecki zajmował stanowisko ministra oświaty w rządach Józefa Cyrankiewicza (1959–1966). Czynnikiem włączył się do budowy nowej rzeczywistości w opiece nad dzieckiem Aleksander Landy, choć nie wstąpił ani do PPS, ani do PZPR.

Ambicją powojennych władz Towarzystwa było oparcie systemu opieki nad wszystkimi dziećmi w Polsce na wzorach przez nie wypracowanych i utworzenie w tym celu Ministerstwa do spraw Dziecka. Zadanie było zbyt ambitne, niemniej jednak w życiu codziennym PRL utrwaliły się stopniowo normy ogólnospołeczne promowane przez tę organizację już od 1919 r., a mianowicie: stworzenie warunków opiekuńczo-wychowawczych mających umożliwić lepszy start dzieciom pochodzenia robotniczego, wprowadzenie powszechności szkoły podstawowej, realizowanie programu świeckiego nauczania.

RTPD wznowiło swoją działalność w listopadzie 1944 r. w Lublinie z inicjatywy premiera Edwarda Osóbki-Morawskiego¹⁶. Na pierwszym posiedzeniu Zarządu Głównego w styczniu 1945 r. ustanowiono Komisję Organizacyjną, opracowano statut i powołano pierwszy oddział (w Lublinie). Statutowym celem RTPD była „opieka materialna i moralna nad matką i dzieckiem, a szczególnie nad dzieckiem pozbawionym rodziców. Wychowywanie młodzieży i dzieci zgodnie z dążeniami

¹⁵ M. Demel, *Aleksander Landy...*, s. 93–94; *Moja praca pod kierunkiem doktora Landego podczas okupacji (wspomnienia)*, w: *ibidem*, s. 177–178.

¹⁶ **Edward Osóbka-Morawski** (1909–1997), od 1928 r. członek PPS i TUR, od 1936 r. w WSM, WSS „Spółem”, od 1941 r. kierował organizacją Polscy Socjaliści (od 1943 RPPS), nawiązał współpracę z PPR (1943), współzałożyciel KRN, przewodniczący PKWN, premier Rządu Tymczasowego i Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej (1945–1947), poseł na Sejm Ustawodawczy, minister administracji publicznej (1947–1949); zob. *Słownik biograficzny historii Polski*, red. J. Chodera, F. Kiryk, t. 2, Warszawa 2005, s. 1089; T. Żencykowski, *Polska lubelska 1944*, Warszawa 1990, s. 20, 37–38, 106–112, 216–217, 269–270.

świata pracy i w duchu ideałów braterstwa narodów. Pomoc młodzieży w odnajdywaniu właściwego kierunku kształcenia się. Współpraca z rodziną i wychowawcami w wychowaniu dzieci, oraz szukania najskuteczniejszych sposobów wychowania i nauczania”¹⁷.

Główna siedziba stowarzyszenia miała mieścić się w stolicy. Jego członkiem mogła być każda osoba fizyczna lub prawna przyjęta przez Zarząd Oddziału. Oddziały mogły powstać w miejscowościach, w których liczba członków wyniesie co najmniej dziesięć osób, za zgodą Zarządu Głównego. Najwyższą władzą stowarzyszenia było Walne Zgromadzenie Delegatów Oddziałów. Faktycznie największe kompetencje posiadał Zarząd Główny RTPD. Wśród członków założycieli znaleźli się m.in.: Stanisław Żemis¹⁸, Edward Osóbka-Morawski, Eugeniusz Skudniewski i Maria Kuzańska¹⁹.

W lutym 1945 r. nową siedzibę Zarządu Głównego robotniczego stowarzyszenia zlokalizowano w świeżo wyzwolonej spod okupacji niemieckiej „robotniczej” Łodzi, jesienią 1945 r. władze RTPD przeniosły się do Warszawy. Oddziały RTPD powstały w Łodzi, Warszawie i Krakowie. Zaraz potem uruchomił się spontaniczny, samorzutny proces powstawania nowych oddziałów organizowanych przez lokalne społeczności, które we własnym zakresie próbowały przejąć opiekę nad dzieckiem w trudnej powojennej rzeczywistości. Zarząd Główny nie był w stanie zapanować nad tym oddolnym ruchem, często tylko z nazwy przypominającym RTPD. Niewątpliwie dało tu znać o sobie zjawisko przystosowywania się Polaków do warunków okupacyjnych; szyld RGO czy PCK niekoniecznie oznaczał prowadzenie działalności zgodnej ze statutowymi celami tych organizacji. Wśród organizatorów terenowych oddziałów pojawili się księża, m.in. znany działacz Akcji Katolickiej ks. Marian Pirożyński²⁰, a w statutach lokalnych placówek RTPD znajdujemy stwierdzenia, iż przeznaczone są one dla dzieci wyznania

¹⁷ AAN, Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej (dalej: MPiOS), 322, Statut Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, k. 1.

¹⁸ **Stanisław Żemis** (1901–1978), wychowywał się na lubelskiej wsi, po ukończeniu wyższych kursów nauczycielskich w Warszawie pracował w podwarszawskich miejscowościach; usunięty ze szkoły za lewicowe poglądy, znalazł pracę w RTPD jako kierownik pierwszej szkoły świeckiej, pracownik Instytutu Nauk Społecznych i Wydziału Oświaty w Radomiu, w okresie okupacji pracował w spółdzielczości, walczył w partyzantce; naczelny dyrektor Lasów Państwowych (1944–1959) i przewodniczący RTPD (1944–1948), w 1950 r. utracił wzrok; zob. www.ekologia.pl/...encyklopedia-lesna/Zemis Stanislaw (dostęp: 18 IX 2015).

¹⁹ AAN, MPiOS, 322, Statut Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, k. 2.

²⁰ „Poradnik Pracownika Społecznego” 1947, nr 18–19, s. 75. **Marian Pirożyński** (1899–1964), redemptorysta, publicysta, dyr. Małego Seminarium Duchownego w Toruniu (1930), propagował Akcję Katolicką, w czasie okupacji ratował dzieci żydowskie (w okolicach Skierniewic założył sieć schronisk), łącznik między AK i władzami podziemnymi, po wojnie skierowany przez władze zakonne do Wrocławia, gdzie założył i kierował Caritasem; więziony w 1953 i 1958 r. (zarzut drukowania i rozpowszechniania zagranicznych broszur religijnych), pionier polskiej statystyki kościelnej; zob. *Słownik biograficzny historii Polski...*, t. 2, s. 1175.

rzymskokatolickiego²¹. W listopadzie 1945 r. zwołano w Warszawie Zjazd Delegatów Oddziałów, którego zadaniem było ustalenie ideologicznych podstaw stowarzyszenia i jego form pracy. Dopiero wtedy nawiązano ściślejszy kontakt z oddziałami, wówczas w liczbie 96, w tym 18 na tzw. Ziemiach Odzyskanych²². Przypomniano, że – tak jak przed wojną – szkoła świecka to taka, w której nie jest prowadzone nauczanie religii przez osoby duchowne ani świeckie²³.

W 1946 r. dr Aleksander Landy wywalczył nadanie RTPD status stowarzyszenia wyższej użyteczności²⁴.

W dniach 10–17 listopada 1946 r. RTPD zorganizowało tydzień propagandy spraw dziecka. W całej Polsce odbywały się akademie, wydano wiele odezw i nalepek z hasłami, np. „Dziecko musi być nakarmione”, „Dziecko musi być zdrowe”, „Dziecko musi być kształcone i przygotowywane do zawodu”²⁵, a także „Jednodniówkę” poświęconą RTPD. W grudniu 1946 r. odbyły się trzy zjazdy stowarzyszenia: 8–10 grudnia miał miejsce zjazd delegatów wojewódzkich, 10–13 grudnia – zjazd kierowników domów dziecięcych oraz 14–19 grudnia – zjazd administratorów 31 ośrodków rolnych. Przed zjazdami Prezydium Zarządu Głównego RTPD opracowało przepisy i regulamin domów dziecka. Zawierały one stwierdzenia, iż domy dziecka RTPD działają w myśl zasad ideologiczno-wychowawczych stowarzyszenia; są koedukacyjne i mają charakter świecki²⁶. Na czele RTPD stał Zarząd Główny, który zreorganizowano w czerwcu 1947 r.

Od 24 do 26 czerwca 1947 r. odbył się w Warszawie I Walny Zjazd Delegatów, który uchwalił założenia ideowe i postulaty RTPD oraz wyłonił nowe statutowe władze. W zjeździe uczestniczyło 112 delegatów reprezentujących 94 oddziały z całej Polski, którzy wybrali Zarząd Główny składający się z 24 członków, głównie przedstawicieli partii politycznych wchodzących w skład Bloku Demokratycznego. Prezesem został ponownie Stanisław Żemis, wiceprezesem Edward Osóbka-Morawski, sekretarzem generalnym Stanisław Tułodziecki, a skarbnikiem Eugeniusz Skudniewski. W niektórych województwach powołano tzw. Delegatury Wojewódzkie²⁷,

²¹ AAN, RTPD, 1, Statut Prywatnego Gimnazjum Koedukacyjnego R.T.P.D. w Więcborku, [III, 1946 (?)], k. 42.

²² AAN, RTPD, 1, Materiał sprawozdawczy z działalności R.T.P.D., IV 1946.

²³ AAN, RTPD, 1, Do Zarządu Oddziału Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci w Więcborku, 11 III 1946, k. 40.

²⁴ M. Demel, *Aleksander Landy...*, „Memoriał w sprawie ustalenia podstaw prawnych i materialnych zasad organizacyjnych, wzmożenia i koordynacji akcji opieki nad dziećmi oraz zadań RTPD w tej dziedzinie”, s. 121–122.

²⁵ „Jednodniówka RTPD”, 17 XI 1946, s. 6.

²⁶ „Dzieci i Wychowawca” 1947, nr 1–2, s. 48–49.

²⁷ Bydgoska Delegatura Wojewódzka posiadała i prowadziła: sklep konfekcyjny, 4 gospodarstwa rolne, kuchnie mleczne dla niemowląt, punkty opieki nad matką i dzieckiem, dziecińce na wsi, domy małych dzieci, domy dziecka, świetlice dziecięce, młodzieżowe i dworcowe, prewentoria, półkolonie i kolonie, w: http://www.tpd-bydgoszcz.ovh.org/hist_bydg.html (dostęp: 11 I 2016).

na czele których stanęli pełnomocnicy Zarządu Głównego. Zreorganizowano na nowo centralę, oddziały i delegatury²⁸, opracowano regulaminy i przepisy dla niższych komórek organizacyjnych, ustalono wzory sprawozdań z działalności oddziałów i placówek, zorganizowano Centralne Biuro Planowania i Kontroli.

26 października 1947 r. cała Polska obchodziła „Dzień RTPD” poświęcony prezentacji osiągnięć poszczególnych oddziałów oraz propagandzie postulatów i haseł organizacji w sprawie dziecka. W uroczystościach czynnie uczestniczył aktyw robotniczy, a PPR, PPS i KCZZ wydały odezwę solidaryzującą się z ideologią i pracą RTPD²⁹. Wcześniej oddziały RTPD otrzymały materiał propagandowy, przekazany przez delegatury, zawierający propagandowe hasła, jak np.: „RTPD jest instytucją klasy robotniczej”, „Robotniku, strzeż, aby twój wróg nie wychowywał twoich dzieci na twoich wrogów”, „RTPD wychowuje w duchu ideałów klasy robotniczej”, „Każda robotnica popiera RTPD, które niesie pomoc dziecku robotniczemu”, „Popierajcie działalność Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci, a zbudujemy więcej świetlic, przedszkoli, żłobków, sanatoriów i kolonii wypoczynkowych dla dzieci robotniczych”³⁰.

W roku 1948 „Dzień RTPD” został zastąpiony „Dniem Chłopskiego i Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci”, obchodzonym uroczystością w dniach od 17 do 24 października 1948 r. Celem tego propagandowego tygodnia, którego kulminacją była niedziela 24 października 1948 r., było m.in. przedstawienie dorobku obydwu organizacji³¹. Uroczystości obchodzono w placówkach RTPD „Dzień Zjednoczenia Polskiej Klasy Robotniczej”. W gimnazjum Limanowskiego odbyła się Akademia Kongresowa poświęcona temu wydarzeniu. Podobne akademie zorganizowano w pozostałych miastach³².

W 1947 r. w RTPD szczególny nacisk położono na wychowanie dziecka i akcję higieniczno-lekarską; 75% wszystkich dochodów Zarządu Głównego i poszczególnych oddziałów przeznaczono na akcję opiekuńczą i wychowawczą³³. Dla Zarządu Głównego priorytetem stało się szkolenie kadr poprzez organizację kursów dla

²⁸ Zob. Wykaz Delegatur i Oddziałów RTPD na dzień 1 I 1948, „Biuletyn RTPD” III (I 1948), nr 1.

²⁹ AAN, MPiOS, 322, Sprawozdanie z działalności RTPD za rok 1947 (dalej: Sprawozdanie 1947), k. 7–9.

³⁰ „Wiadomości Urzędowe”, 14 (IX 1947). Oficjalne pismo urzędowe RTPD nie było czytane przez większość pracowników i członków RTPD, co zmuszało do stałego poruszania tego problemu przez Zarząd Główny na łamach pisma. Na zakończenie kolejnych numerów pojawiało się, jak mantra, zdanie wydrukowane pogrubioną czcionką: „Nikt z odpowiedzialnych pracowników R.T.P.D. nie może tłumaczyć się nieznaną treścią «Wiadomości Urzędowych»”.

³¹ „Biuletyn RTPD” III (IX–X 1948), nr 7–8, Instrukcja obchodu „Dnia Ch i RTPD” w roku 1948”, s. 31–32.

³² „Biuletyn RTPD” IV (I 1949), nr 1, Uroczystości kongresowe na placówkach, s. 34; zob. również: *ibidem*, Prewentorium RTPD w Zakopanem obchodzi uroczystość Zjednoczenia Partii Robotniczych, s. 31.

³³ „Jednodniówka RTPD”, 17 XI 1946; Sprawozdanie 1947, k. 8.

pracowników wychowawczych. Stałe szkolenia miały odbywać się w Bartoszycach na Mazurach, gdzie zorganizowano liceum dla wychowawców oraz w budowanym w Warszawie ośrodku szkoleniowym. Ośrodek wychowawczy w Bartoszycach miał stać się nie tylko największym zakładem wychowawczym w Polsce, ale również miejscem, gdzie wdrażano nowe metody wychowawcze.

W roku 1947 RTPD prowadziło dwie akcje specjalne: wczasy dla dzieci z zagranicy oraz pomoc dla dzieci powodziń. Rząd polski gościł w ośrodku RTPD w Wydrźnie koło Grudziądza przez cztery miesiące 206 dzieci z Rumunii z terenów dotkniętych suszą. Dzieci intensywnie odżywiano, otrzymały odzież i obuwie, nawiązały relacje z polskimi dziećmi³⁴. Pobyt 103 dzieci polskich z Berlina i Westfalii miał na celu zapoznanie ich z Polską, jej osiągnięciami, kulturą i językiem. Goście przebywali we wzorcowych domach dziecka w Śródborowie i „Naszym Domu” w Warszawie, a ponadto odbyli wycieczkę po Polsce³⁵. Oddział Warszawski RTPD wziął pod swoją opiekę (w zakładzie w Śródborowie) 154 dzieci z terenów dotkniętych powodzią wiosną 1947 r.³⁶ Zorganizowano wyjazdy dzieci za granicę do: Szwajcarii, Szwecji, Norwegii i wymianę zagraniczną z Jugosławią³⁷. Na zaproszenie Włoskiego Czerwonego Krzyża wyjechała do Włoch nad Morze Tyrreńskie na kolonie letnie grupa polskich dzieci. Dwadzieścioro z nich było wychowankami RTPD³⁸.

Na dzień 31 grudnia 1947 r. RPD zatrudniał 149 płatnych pracowników biurowo-administracyjnych w Centrali, 484 w Oddziałach i 1641 ochotników. We wszystkich placówkach pomocy bezpośredniej o charakterze opiekuńczym, sanitarno-leczniczym i wychowawczym naliczono 830 płatnych pracowników fachowych, administracyjnych i technicznych. W placówkach nieprowadzących bezpośredniej akcji pomocy (przedsiębiorstwach, majątkach rolnych itp.) zatrudniano 173 osoby. W sumie dało to 3277 pracowników, w tym 1636 etatowych i 1641 pracowników wolontariatu³⁹. W latach 1947–1948 liczba delegatur wzrosła z 7 do 11, a liczba podległych im oddziałów z 85 do 158.

Podstawowe informacje statystyczne dotyczące działalności RTPD w latach 1946–1949 zawierają tabele 1 i 2.

³⁴ S. Tułodziecki, *Dwadzieścia lat społecznej działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1944–1964*, Warszawa 1965, s. 13.

³⁵ Więcej na ten temat zob. D. Jarosz, *Główne kierunki działalności państwa w zakresie stalinizacji wychowania dzieci w Polsce w latach 1948–1956*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 4 (1998), nr 2, s. 105–140.

³⁶ Sprawozdanie 1947, k. 11–12; S. Tułodziecki, *Dwadzieścia lat społecznej działalności...*, s. 14.

³⁷ „Poradnik Pracownika Społecznego” 1947, nr 18–19, s. 76.

³⁸ „Biuletyn RTPD” III (I 1948), nr 1, „Wspomnienia z pobytu naszych dzieci we Włoszech”.

³⁹ Sprawozdanie 1947, k. 10.

Tabela 1. Opieka częściowa RTPD nad dziećmi i młodzieżą w latach 1946–1949

Nazwa zakładu	Liczba zakładów			Liczba podopiecznych		
	XI 1946	I 1948	I 1949	XI 1946	XI 1947	I 1949
Punkty opieki nad matką i dzieckiem		10	31		5078	
Żłobki i dziecińce	20	17	13		381	580
Izby dworcowe	3	2			8400	1334
Świetlice	39	82			7414	
Szkoły	6	6			1945	
Punkty dożywiania	7	7			3995	
Stacje mleczne	3					
Biblioteki		7			1126	
Przychodnia lekarska		1			120	
Poradnie		8			1780	
Centralny Ośr. Higieniczno-Wychowawczy		1			550	
Razem	146	290			36868	

Źródło: „Jednodniówka RTPD”, 17 XI 1946, s. 6; AAN, MPiOS, 322; Sprawozdanie z działalności Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci za rok 1947, k. 10, 22–23, 26–27; AAN, MPiOS, 238, Zestawienie ogólne. Zakłady opieki całkowitej i częściowej wg właścicieli, k. 5.

Analiza tabeli 1 wskazuje na wyraźny wzrost liczby placówek pod nazwą „punkty opieki nad matką i dzieckiem” i wzrost liczby świetlic, do których uczęszczała coraz większa liczba dzieci i młodzieży. Mała zaś liczba dziecińców, które nie spełniały wymaganych przez państwo kryteriów opieki nad dzieckiem. Dane z tabeli 2 wskazują na wyraźny wzrost liczby burs i internatów oraz na stabilizację liczby domów dziecka, których liczba podopiecznych nieznacznie wzrosła.

Dane z obydwu tabel dokumentują proces rozwoju organizacyjnego RTPD, jego stabilizacji w nowych warunkach ustrojowych. Najważniejszym problemem RTPD był brak stałych źródeł dochodu, jego budżet opierał się na doraźnych subwencjach rządowych. Mimo deklaracji politycznych RTPD, iż będzie odciążało budżet państwa w opiece nad dzieckiem, było dokładnie odwrotnie – subwencje państwowe oraz dotacje (przymusowe) instytucji i przedsiębiorstw publicznych stanowiły większość wszystkich wpływów gotówkowych RTPD w 1947 r.⁴⁰ Brakowało odpowiednich pomieszczeń, trudno było je zdobyć, a kosztowne remonty dodatkowo obciążały budżet RTPD. Remontowane były lokale szeroko pojętej Centrali RTPD: kompleks żoliborski przy ul. Felińskiego i zespół willi w Śródborowie

⁴⁰ AAN, MPiOS, 322. Dochody własne stanowiły 42% całości wpływów RTPD, a subwencje państwowe i innych instytucji publicznych ok. 50%. Szerzej na ten temat poniżej.

k. Otwocka oraz Ośrodek Szkoleniowy w Bartoszycach, które pochłaniały prawie 77% przyznawanych przez władze sum. Na najpotrzebniejsze remonty domów dziecka przeznaczono zaledwie 23%⁴¹, a tymczasem wszędzie oddziały terenowe monitowały o subwencje.

Tabela 2. Opieka całkowita RTPD nad dziećmi i młodzieżą w latach 1946–1949

Nazwa zakładu	Liczba zakładów			Liczba podopiecznych		
	XI 1946	I 1948	V 1949	XI 1946 ^a	XI 1947	V 1949
Domy opieki nad matką i dzieckiem	1					
Domy małego dziecka		3			99	
Izba opiekuńcza	1					
Domy dziecka i domy młodzieżowe	23	18	23		1700	2300
Ośrodek Bartoszyce		1			450	
Bursy i internaty		8	34		500	2500
Domy wypoczynkowe	5					
Prewentoria	4	6			1653	
Razem	34	36			4402 ^b	

^a W sprawozdawczości RTPD zamiast faktycznej liczby podopiecznych najczęściej występuje kategoria (liczba) pojemności placówki, która jest większa od tej pierwszej (zob. AAN, RTPD, 1, Dane statystyczne, k. 1–2), niekiedy w ogóle nie ma tej liczby, jak w cytowanej tutaj „Jednodniówce”. Wynikało to ze strategii przyjętej przez decydentów RTPD – wydobycia z budżetu państwa jak największej sumy pieniędzy. Szerzej będzie o tym mowa niżej.

^b Wg dokumentu zachowanego w Wydziale Oświaty i Kultury RTPD, datowanego na marzec 1947 r., placówki RTPD obejmowały stałą opieką ponad 16 tys. dzieci, nie licząc akcji letniej z 1946 r., która objęła swym zasięgiem 29 tys. dzieci; zob. AAN, PPR, 295/XVII-82, k. 21, W sprawie działalności RTPD.

Źródło: „Jednodniówka RTPD”, 17 XI 1946, s. 6; Sprawozdanie z działalności Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci za rok 1947, k. 10, 22–23, 26–27; AAN, TPD, 2, k. 32.

Na przełomie roku 1947 i 1948 Biuro Planowania Zarządu Głównego RTPD opracowało dokument zatytułowany: „Plan działalności Zarządu Głównego Robotniczego Przyjaciół Dzieci na rok 1948” zawierający plany przekształcenia stowarzyszenia w instytucję przypominającą ministerstwo do spraw dziecka. Stowarzyszenie zostało strukturalnie podzielone na resorty: wychowania, zdrowia, organizacyjny, finansowo-gospodarczy, biuro kontroli i biuro planowania.

⁴¹ AAN, MPiOS, 322, Zestawienie przebudowanych kredytów na remont budynków R.T.P.D. w 1947 r., k. 32.

Najbardziej rozbudowany był resort wychowania zajmujący się: kształceniem kadr pedagogicznych, szkolnictwem RTPD, przedszkolami RTPD, domami dziecka, bursami, ośrodkiem wychowawczym w Bartoszycach, świetlicami, akcją letnią, teatrami i bibliotekami dziecięcymi. W powiatach był resort zdrowia⁴². Resort organizacyjny dzielił się na działy: organizacji terenowej, wydawniczy i informacji; resort finansowo-gospodarczy na: wydział finansowo-budżetowy, dział dochodów, dział zaopatrzenia i transportu, ewidencję nieruchomości, dział rolny, dział budowlany oraz biuro kontroli i biuro planowania⁴³. Głównym „celem i sensem istnienia” RTPD w 1948 r. miała być działalność pedagogiczna. Działalności organizacyjnej i gospodarczej przypisano znaczenie „wtórne i pomocnicze”. W dziedzinie wychowania RTPD nastawiało się w 1948 r. na intensywne szkolenie kadr, rozszerzenie własnej sieci szkół, kolonii letnich i internatów, rozbudowę świetlic i utworzenie wzorowych placówek. RTPD miało opracować programy szkolenia i wybrane zagadnienia wychowawcze dla własnych placówek. W dziedzinie zdrowia stowarzyszenie zamierzało prowadzić niewielką liczbę zakładów o charakterze wzorcowym. W dziedzinie organizacyjnej RTPD planowało likwidację tzw. bezdzietności oddziałów⁴⁴, opracowanie planów dla oddziałów i każdej placówki oraz zmian statutowych. W dziedzinie gospodarczo-finansowej zwraca uwagę budowa siedziby Zarządu Głównego w Warszawie oraz uporządkowanie sprawozdawczości⁴⁵. Plan kształcenia kadr przewidywał kursy dla wychowawców domów dziecka (wstępny, wakacyjno-uzupełniający), kursy dla przedszkolank (wprowadzający i uzupełniający), kursy wprowadzające dla świetliczanek, kursy dla nauczycieli szkół (ideologiczno-metodyczny, wakacyjno-metodyczne i wprowadzający), kursy dla kierowników kolonii letnich, kursy wakacyjne dla czynnych pracowników pedagogicznych (ideologiczno-metodyczne i w okresie zimowym) oraz liceum dla wychowawców (dwie równoległe klasy i kurs biblioteczny)⁴⁶. Uwzględniając linię polityczną narzucaną przez PPR, RTPD planowało znaczne rozszerzenie sieci szkół świeckich w roku szkolnym 1948/1949, sieć tych szkół miała zdemokratyzować szkolnictwo, „rozluźnić dyktaturę kleru nad szkołą i nauczycielstwem, rozbić mit reakcyjnej propagandy o nieodzowności wychowania religijnego jako rzekomo głównego czynnika wychowania zawodowego i etycznego”⁴⁷. W dniu 1 stycznia 1948 r. RTPD posiadało siedem szkół podstawowych, w tym dwie szkoły podstawowe w Warszawie, jedną w Łodzi i jedną w Bartoszycach, w których uczyło się

⁴² AAN, MPiOS, 322, Resort Zdrowia, k. 69.

⁴³ „Kronika – Odprawa Pełnomocników Zarządu Głównego RTPD w Warszawie”, „Biuletyn RTPD” III (II 1948), nr 2, s. 22.

⁴⁴ Oddział nie posiadał żadnych placówek opieki nad dzieckiem.

⁴⁵ AAN, MPiOS, 322, Treść i Wstęp Planu działalności Zarządu Głównego RTPD na rok 1948, [XII 1947], k. 34–36.

⁴⁶ AAN, MPiOS, 322, Plan szkolenia kadr, k. 42.

⁴⁷ AAN, MPiOS, 322, Szkolnictwo RTPD, k. 44.

1 497 dzieci. Ponadto RTPD posiadało dwie szkoły średnie; jedną w Warszawie, drugą w Łodzi. Planowano utworzyć dalszych 15 świeckich szkół podstawowych w większych miastach wojewódzkich⁴⁸, ośrodkach robotniczych, a w szczególności w ośrodkach o dużym udziale repatriantów z Francji. Zamierzano również utworzyć pięć liceów pedagogicznych i jedno liceum dla wychowawców domów dziecka w Warszawie⁴⁹. Plan finansowy akcji szkolnej RTPD przewidywał ogólną sumę wydatków w wysokości 57 mln zł, z których 46 mln zł miało być dotacją Ministerstwa Oświaty bądź samorządów⁵⁰. Plan przewidywał zwiększenie liczby świetlic z 82 (pod koniec 1947 r.) do 135 rok później, a wzrost liczby dzieci odpowiednio z 7400 do 11200. Najwięcej świetlic przewidywano w delegaturze łódzkiej. Planowano też wizytacje we wszystkich świetlicach oraz opracowanie czterech specjalnych instrukcji dla ich prowadzenia. Plan finansowy przewidywał, że całkowity koszt funkcjonowania świetlic RTPD zamknie się w kwocie 39 mln zł⁵¹.

Oficjalnie, w celu stworzenia niezależności ekonomicznej RTPD, jeszcze w grudniu 1945 r. Igor Newerly zaprojektował dla RTPD Instytut Kultury Materialnej Dziecka – instytucję, która miała wytwarzać dla dzieci i młodzieży zabawki, meble, pomoce szkolne i ubrania; planowano zorganizować pracownię zabawek, warsztaty mechaniczne, fabrykę stolarską i pracownię konfekcji dziecięcej. Instytut zaprojektowano na dużą skalę. Projekt ten wszedł w życie, a Newerly usiłował wciągnąć dzieci i młodzież do współpracy na etapie projektowania zabawek i gier, zachęcając je w ten sposób: „Prosimy wszystkich czytelników «Świata Przygód», a wiemy, że jest ich blisko 100.000, o nawiązanie korespondencji z Instytutem. Prosimy o nadsyłanie nam modeli, uwag, pomysłów wszelkiego rodzaju zabawek i gier. Po raz pierwszy przemysł składa dzieciom i młodzieży ofertę współpracy”⁵².

⁴⁸ AAN, PPR, 295/XVII-82, odpis pisma „Do Miejskiej Rady Narodowej m. Poznania proboszczowie miasta Poznania”, 6 IV 1948, k. 64–66. Dokument podpisany przez 22 proboszczów Poznania zawierał protest przeciwko uchwale Miejskiej Rady Narodowej w Poznaniu o przeznaczeniu gmachu nowo wybudowanej szkoły na szkołę świecką, ponieważ „powstanie [...] na terenie m. Poznania szkoły prowadzonej przez RTPD zagraża religijnemu nauczaniu i wychowaniu katolickiemu Poznania. [...] Powołując się na wyżej przytoczone przepisy prawne obowiązujące w Polsce oraz na prawo Kościoła katolickiego, księża proboszczowie m. Poznania stwierdzają, że stworzenie szkoły świeckiej w gmachu przy ul. Szamanowskiego jest sprzeczne z prawem, niezgodne z uprawnieniami kościoła i rodziny”.

⁴⁹ AAN, MPiOS, 322, Sieć szkół RTPD w 1948 r., k. 45. Akcja organizowania szkół świeckich przez RTPD zostanie omówiona w planowanym artykule, który zaprezentuje poszczególne formy działalności całkowitej i częściowej RTPD.

⁵⁰ AAN, MPiOS, 322, Plan finansowy akcji szkolnej w 1948 r., k. 48.

⁵¹ AAN, MPiOS, 322, Świetlice RTPD w 1948 r. i Plan finansowy..., k. 62–63.

⁵² „Pracownia Artystyczna” przy dyrekcji Przedsiębiorstw Przemysłowo-Handlowych RTPD pod adresem „Warszawa-Żoliborz, Felińskiego 1” oferuje „planowanie, projekty, wykonanie – wnętrz, mebli, stoisk, wystaw, pawilonów, dekoracji, kostiumów, wydawnictw, reklam, plakatów, wywieszek. Druków, planowanie przestrzenne”, a także „poradnictwo artystyczne” i „wszelkie odznaczenia RTPD”, „Biuletyn RTPD” III (II 1948), nr 2.

Instytut Kultury Materialnej Dziecka miał posiadać „radę naukową i komisje przedmiotowe, rzeczoznawców, bibliotekę, muzeum, pracownię modelarską i musi wydawać czasopismo specjalne”⁵³. Szczegóły funkcjonowania instytutu zostały omówione w planie działalności RTPD na rok 1948⁵⁴. Zorganizowano również Instytut Produkcji w Grudziądzu, który składał się z pracowni krawieckiej, stolarni, zakładu mechanicznego, modelarni zabawek i sprzętu szkolnego⁵⁵.

RTPD, zmierzając do samowystarczalności, zorganizowało 16 Ośrodków Rolnych o obszarze 2265 ha (w tym 1523 ha gruntów ornych) i 20 różnych ogrodów, każdy o obszarze do 5 ha. Dostarczały one placówkom wychowawczym żywności, a w czasie wakacji lokalizowano w nich kolonie letnie⁵⁶. Ponieważ placówki powstawały samorzutnie, a personel był przypadkowy, odczuwano brak pracowników ideologicznie związanych z RTPD⁵⁷. Według planów Zarządu Głównego te ośrodki miały dostarczyć RTPD: 1200 q pszenicy, 700 q żyta, 500 q jęczmienia, 40 q prosa, 50 q gryki, 5000 q ziemniaków, 1000 q warzyw, 200 q cukru, 200 kg miodu, 100 kg kawy, 100 000 l mleka lub przetworów, 55 sztuk tuczników. Plan ten mógłby być zrealizowany pod warunkiem uzyskania w 1948 r. kredytów państwowych w wysokości 26 mln 450 tys. zł⁵⁸.

Dział budowlany RTPD potrzebował kredytów w wysokości 100 mln zł na budowy i remonty generalne; zamierzano wyremontować Ośrodek Szkoleniowy w Warszawie, zakończyć budowę garażu i magazynu przy ul. Felińskiego 1, wybudować siedzibę przy ul. Senatorskiej oraz odbudować kompleks w Bartoszycach⁵⁹.

Podstawowe informacje o działalności organizacyjnej i finansach RTPD zawierają tabele 3 i 4.

Dane z tabeli 4 obrazującej wpływy finansowe RTPD wskazują na dominację subwencji państwowych (ok. 50% wszystkich wpływów) i wysoki udział dochodów własnych (ok. 42%). Spośród wydatków największą pozycję stanowią koszty tzw. akcji wychowawczej (prawie 357 mln zł – ok. 56% wszystkich wydatków), ale tu sprawozdanie jest celowo niepełne, a spośród pojedynczych wydatków – koszty administracyjne (ponad 100 mln zł – 16% wszystkich wydatków) i związane z utrzymaniem domów dziecka (odpowiednio 15%).

⁵³ I. Newerly, *Aktualia przeoczonej kultury*, „Biuletyn RTPD” III (III–IV 1948), nr 3–4; *idem*, *O Instytucie Kultury Materialnej Dziecka*, „Biuletyn RTPD” III (V–IV 1948), nr 5–6.

⁵⁴ AAN, MPiOS, 322, Instytut Kultury Materialnej na rok 1948, k. 94–97, i *Aktualia powszechnej kultury*, k. 98–101, Instytut badawczy kultury materialnej dziecka, k. 102–103.

⁵⁵ AAN, PPR, 295/XVII-82, W sprawie działalności RTPD, k. 21.

⁵⁶ *Dziecko na tle Ośrodka Rolnego RTPD*, „Biuletyn RTPD” III (II 1948), nr 2, s. 15–18. Zwraca uwagę organizacja pracy dla dzieci i młodzieży w ośrodkach rolnych RTPD, podzielona w zależności od wieku dziecka i pory roku.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 21–23.

⁵⁸ AAN, MPiOS, 322, Dział rolny, k. 81.

⁵⁹ AAN, MPiOS, 322, Dział budowlany, k. 82.

Tabela 3. Stan organizacyjny RTPD w dniu 31 grudnia 1947 r.

Grupa oddziałów	Liczba placówek	Liczba oddziałów w grupie	Nazwa delegatury	Liczba oddziałów	Nazwa delegatury	Liczba oddziałów
Bez placówek	0	43	Łódzka	24	Pomorska	13
Małe	1	58	Krakowska i Rzeszowska	22	Poznańska	12
Średnie	1–3	28	Warszawska i Lubelska	20	Kielecka	10
Duże	3–5	16	Śląsko-Dąbrowska	16	Gdańska	7
Wielkie	5–8	10	Dolnośląska	15	Olsztyńska	5
Wydzielone	9–32	3	Zachodnio-Pomorska	14		
Razem		158			Razem	158

Źródło: AAN, MPiOS, 322, Sprawozdanie z działalności Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci za r. 1947, k. 9.

Tabela 4. Finanse RTPD w 1947 r. (w złotych)

DOCHODY	Dochody własne		267023547
	Subwencje państwowe		318944781
	Subwencje pozapaństwowe		52982753
	Razem		638951081
WYDATKI	Koszty administracyjne		100395146
	Prowadzone akcje:		
	1. Akcja wychowawcza		356752252
W tym:			
	Domy dziecka	93519863	
	Ośrodek Bartoszyce	31028042	
	Akcja specjalna	8042212	
	2. Akcja opieki nad małym dzieckiem		56129501
	3. Akcja Higieniczno-Lekarska		19089387
	Ośrodki rolne		19987167
	Budowy i remonty generalne		25681829
	Remonty na dzień 31 XII 1947		60915529
		Razem	638951081

Źródło: AAN, MPiOS, 322, Sprawozdanie z działalności Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci za rok 1947, k. 15.

Tabela 5. Wpływy gotówkowe Zarządu Głównego w 1947 r.

Rodzaj źródła finansowego	Suma w zł	% ogółu wpływów	
Subwencje państwowe	200674976	63,18	[65,186]
Dotacje instytucji i przedsiębiorstw publicznych oraz dopłaty do biletów i rachunków	99142527	3,121 [sic!]	[31,21]
Dochody własne (majątki rolne, przedsiębiorstwa, warsztaty, imprezy, odpłatności, składki członk.)	9413205	2,96	[2,963]
Ofiarność społeczeństwa (zbiórki, ofiary)	3972893	1,26	[1,251]
Pomoc zagraniczna	2198270	0,70	[0,692]
Inne wpływy	2186351	0,69	[0,688]
	317598222 [317588222]		100%

Źródło: AAN, MPiOS, 322, Sprawozdanie z działalności Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci za rok 1947, k. 15–16.

Dane z tabeli 5 świadczą o „kreatywnej księgowości” – zawierają liczne błędy celowe i niecelowe; zwraca również uwagę zaniżenie procentu subwencji państwowych w stosunku do ogółu wpływów RTPD oraz „psychologiczne” (przesunięcie przecinka) zaniżenie procentu dotacji instytucji i przedsiębiorstw publicznych w stosunku do ogółu wpływów stowarzyszenia. Mocno nieprawdziwy jest odsetek pomocy zagranicznej; w tabeli brakuje sumy szacowanej pomocy w naturze z zagranicy, która wynosiła 8 622 907 zł (podana w dalszej części powyższego sprawozdania, poza tabelą). Po dodaniu do kwoty 2 186 351 ogólna suma pomocy zagranicznej wynosi 10 809 258 i jest większa od dochodów własnych RTPD, które stanowiły zaledwie 2,96% ogółu wpływów Zarządu Głównego robotniczego stowarzyszenia.

Dane z tabel 3–5 świadczą o: względnie sprawnej operatywności oddziałów terenowych RTPD w zdobywaniu niezbędnych sum na ich utrzymanie (ponad 257 mln zł) oraz o niezaradności Zarządu Głównego (niecałe 9,5 mln zł), który faktycznie polegał na dotacjach państwowych, a także dotacjach instytucji i przedsiębiorstw publicznych oraz sum pochodzących z pomocy zagranicznej.

Działalność oddziału RTPD w Koszalinie

Przykładowym oddziałem działającym w odległym terenie i mającym nieco inną perspektywę niż warszawska Centrala na problemy potrzeb powojennych dzieci po ich traumatycznych doświadczeniach, był koszaliński oddział stowarzyszenia. W tym oddziale jak w soczewce odbijają się problemy terenowych oddziałów i sposoby ich rozwiązywania, doskonale też widać atmosferę powojennego entuzjazmu towarzyszącą społecznikom tworzącym i działającym w RTPD.

W Koszalinie nie wystarczał przepelniony sierociniec. Aby rodzice mogli podjąć pracę zawodową, potrzebny był żłobek i ochronka, a także ogródek jordanowski dla dzieci z ulicy. Należało zorganizować dożywianie dla najbiedniejszych. Komitet założycielski Oddziału RTPD zebrał się 3 kwietnia 1946 r. Wśród 25 uczestników spotkania byli: burmistrz, starosta, inspektor szkolny, kierownik opieki społecznej, pracownik spółdzielni „Społem”, właściciel sklepu obuwniczego i kapelusznik oraz pracownicy rozlewni piwa i kilkunastu innych zakładów. Przewodniczącym oddziału został sekretarz Komitetu Powiatowego PPS Teofil Krzynówek, a sekretarzem niejaka Pszczółkowska, której imienia nie udało się ustalić⁶⁰.

Pierwsze kolonie RTPD w Mielnie były współorganizowane przez Zofię Chrabąszczewicz (matkę autorki wspomnień o oddziale koszalińskim) nieznaną z nazwiska żonę koszalińskiego mecenasa, kierowniczkę biura RTPD Teofilę Kalt i jej męża intendenta koszalińskiego oddziału RTPD Maksymiliana Kalta oraz kilku innych społeczników. W turnusie lipcowym wzięło udział 240 dzieci, a w sierpniowym – 412 dzieci. Podstawowym problemem oddziału był brak pieniędzy. Brakowało nie tylko na remont budynków kolonijnych, w których miały spędzić kolonie najbiedniejsze dzieci, dzieci Sybiraków i innych repatriantów, ale również na remont budynku półkolonii w Koszalinie, ochronkę, świetlicę i projektowane prewentorium w Połczyniu Zdroju. Brakowało pieniędzy na dożywianie dzieci zagrożonych gruźlicą. 6 maja 1946 r. odnotowano: „Tymczasem w kasie jest 8 tys. zł, 15 tys. zł ma przyjść z Warszawy, ok. 12 tys. od «Pioniera», czyli handlu spółdzielczego ze Szczecina”⁶¹. Liczono na pomoc państwowych urzędów i instytucji opieki nad dzieckiem, „ale trzeba było przypominać, monitować, nie dawać za wygraną, a przy tym szukać pieniędzy na własną rękę. Organizowano kwesty uliczne, ale i bal, który przyniósłby 20 tys. zł, gdyby nie uszczuplili go niesolidni kontrahenci i tak niekonwencjonalne przedsięwzięcia, jak opodatkowanie biletów do kina (2 zł od każdego miejsca w ciągu miesiąca) czy wycieczka nad morze z udziałem miejscowych artystów [...] samochodami Zarządu Uzdrowisk i Kąpielisk. Dochód z wycieczki po odliczeniu kosztów benzyny zasilił konto RTPD. [...] Koszty remontu przedwojennych budynków szkolnych w Mielnie miała pokryć subwencja Zarządu Głównego RTPD, ale należało znaleźć łóżka, stoły, pościel, przygotować kadrę wychowawców, przeprowadzić lekarskie badania dzieci, kupić żywność, a ceny szybowały w górę. Inspektorat szkolny oferuje duży stół i 3 małe stoliki, które znajdują się w bursie w Rokosowie. PCK ofiaruje 50 łóżek z pościelą ze Szczecina, 20 rezerwuje na miejscu, zapewnia także samochód ciężarowy do przewiezienia robotników na teren kolonii [...]”.

⁶⁰ *Zapaleńcy i przyjaciele. Z historii RTPD i TPD w Koszalinie*, „Przyjaciel dziecka” 610–615 (2009), nr 1–6, s. 16. Artykuł został napisany na podstawie wspomnień Zofii Chrabąszczewicz-Banasiak wydrukowanych w numerze koszalińskiego „Ogniska” z maja 2008.

⁶¹ *Ibidem*, s. 16.

O kłopotach transportowych świadczą archiwalne dokumenty oddziału; wiele z nich dotyczy wypożyczenia samochodów, o własny samochód zabiegano u premiera Osóbki-Morawskiego. Duże kłopoty sprawiała aprowizacja. Na pierwszym posiedzeniu Zarządu Oddziału wystąpiono do Zarządu Głównego RTPD z prośbą, aby ten przydzielił majątek ziemski do 100 ha w celu zdobycia warzyw i owoców oraz innych produktów żywnościowych dla dzieci. 21 września 1947 r. Zarząd Główny przyznał na zakup ośrodka rolnego subwencję w wysokości 300 tys. zł, dwie krowy cielne i konia. W grudniu 1946 r. burmistrz Mikołajczak uroczystie otworzył w Koszalinie świetlicę RTPD i przedszkole, któremu nadano imię Ignacego Daszyńskiego. Dzieci zostały obdarowane woreczkami cukierków, a najbiedniejsze z nich otrzymały odzież z PCK⁶².

Koncepcje ideowe RTPD w sferze opieki nad dziećmi i młodzieżą z 1947 r.

Na początku 1947 r. kierownictwo RTPD (S. Żemis, A. Landy) forsowało koncepcję powołania w Polsce specjalnego Ministerstwa do spraw Dziecka względnie Ministerstwa Spraw Matki i Dziecka. Zadania takiego ministerstwa polegałyby na: 1) prowadzeniu akcji eugenicznej i polityki populacyjnej oraz sprawowanie opieki nad zdrowiem, wychowaniem fizycznym i higieną psychiczną dzieci; 2) organizowaniu i prowadzeniu wychowania poprzez organizowane przedszkola i szkoły podstawowe oraz opieki nad dzieckiem poprzez placówki opieki otwartej i zamkniętej; 3) organizowaniu i prowadzeniu życia kulturalnego i artystycznego dzieci. Podanie prezesa RTPD S. Żemisa w tej sprawie skierowane do KC PPR uzyskało odpowiedź negatywną⁶³.

Na I Zjeździe Walnym RTPD (czerwiec 1947 r.) dr Landy wygłosił referat sprawozdawczo-programowy podkreślający osiągnięcia RTPD w postaci powstania sieci różnorodnych zakładów opiekuńczych, z jednoczesnym zastrzeżeniem, że RTPD nie powinno powielać typów placówek opiekuńczych, którymi zajęło się już państwo (domy dla sierot, ambulatoria i szkoły!): „Towarzystwo – jak streszczał jego poglądy M. Demel – powinno wytyczać nowe drogi, propagować ambitniejsze koncepcje, szukać formuły wiążącej wychowanie ze zdrowiem i opieką. Wiedział bowiem Landy (i obserwował to), że w typowych placówkach służby zdrowia lecnicstwo przesłania profilaktykę, a w typowych placówkach oświatowych dydaktyka spycha wychowanie i zdrowie na drugi plan. Dlatego z przekonaniem głosił potrzebę poradnictwa zintegrowanego, prymat profilaktyki i wychowania”⁶⁴.

⁶² *Ibidem*, s. 17.

⁶³ AAN, PPR, 295/XVII-82, k. 10, Zarząd Gł. RTPD do Ob. Jerzego Woźnickiego, Warszawa, 18 I 1947.

⁶⁴ M. Demel, *Aleksander Landy...*, s. 98.

Autor memoriału Aleksander Landy, którego pozycja w RTPD wynikała z faktu, iż budował społeczną opiekę nad dziećmi w ZSRR (u progu powstania tego państwa), ponadto miał duże osiągnięcia w stworzeniu koncepcji pedagogiczno-zdrowotnych RTPD (w II RP), wygłosił w Polskim Towarzystwie Pediatrycznym (grudzień 1947 r.) referat definiujący politykę RTPD w dziedzinie społecznego wychowania dziecka aż do zmian politycznych roku 1948⁶⁵. Można określić ją jako „polską drogę do socjalizmu” Polskiej Partii Socjalistycznej w sferze opieki nad dzieckiem i młodzieżą. Autor stwierdził, iż w porównaniu z okresem po I wojnie światowej zainteresowanie społeczeństwa okazywaniem dziecku pomocy jest znacznie większe. Szwankuje jednak organizacja tej pomocy, jest ona „chaotyczna, bezplanowa”, a często „szkodliwa” z powodu szerzenia się chorób w placówkach opieki nad dzieckiem. Dzieci należy „odwszyć, leczyć” i zapobiegać „szerzeniu się chorób”, a do tego niezbędni są lekarze. Dr Landy wypunktował dostrzeżone braki medyczne w organizacji opieki nad dzieckiem i przedstawił postulaty w zakresie naprawy tych braków:

- opieka lekarska nad dzieckiem winna być całkowicie usamodzielniona;
- lecznictwem dzieci powinna kierować jedna organizacja finansowana z wielu źródeł;
- wszystkie zdrowe dzieci należy objąć opieką medyczną;
- przyszłych pediatrów należy przygotowywać do zawodu bardziej wielostronnie z zakresu pedagogiki, socjologii i innych nauk społecznych;
- wydziały lekarskie powinny posiadać „poradnie, zakłady wychowawcze, przedszkola, żłobki itd., przystosowane do celów dydaktycznych, a także precyzyjnie zorganizowane, żeby jednocześnie służyły jako miejsce zbierania materiałów do celów naukowych” i miejsce współpracy naukowej pediatrów i pedagogów;
- należy unikać tworzenia dziecięcych zakładów zamkniętych gdyż „dziecku, szczególnie w pierwszych latach życia”, ze względu na tworzenie się więzi uczuciowych, „potrzebna jest koniecznie rodzina”; dlatego w wypadku utraty przez dziecko rodziny należy je umieścić w rodzinie zastępczej;
- nie powinno się propagować instytucji żłobków (akcja priorytetowa PPR) ponieważ nie zastąpią one rodziny jako źródła kultury polskiej, są one również miejscem wielkiej śmiertelności niemowląt;
- powszechna służba zdrowia zostanie uchroniona przed zbiurokratyzowaniem przez dopuszczenie do współpracy z nią „inicjatywy i wysiłku społecznego i prywatnego”, co zapobiegnie przymusowi „ograniczania się wszystkich i wszędzie do ustalonego z konieczności dla całej Polski minimum pomocy”;
- należy doprowadzić w przyszłości do utworzenia jednolitej organizacji pod nazwą: „Ministerstwo Dziecka”⁶⁶.

⁶⁵ A. Landy, *Rola pediatry w społecznym wychowaniu dzieci*, „Pediatria Polska” 1948, nr 1, s. 46.

⁶⁶ *Ibidem*, s. 50.

Z tego okresu pochodzą też koncepcje dr. Landego dotyczące wpływu realiów politycznych na opiekę i wychowanie dziecka w Polsce, krytykujące prawicę i lewicę z odmiennych powodów; oporu przeciwko zmianom (prawica) i lekceważenia roli rodziny (lewica, a przede wszystkim PPR)⁶⁷.

Kulisy przekształcenia RTPD w TPD

Ta obejmująca wiele form i dziedzin działalność RTPD była możliwa dzięki organizacyjnemu i politycznemu wsparciu PPS. Socjaliści zapewniali również – dzięki pozycji w strukturach państwa – pomoc finansową. W roku 1948 PPS uległa zdziesiątkowaniu za sprawą wymuszonej czystki wewnętrznej i procesów politycznych oraz została podporządkowana PPR. Wielkie plany RTPD i jej prezesa legły w gruzach, Stanisława Żemisa na stanowisku prezesa zastąpił nauczyciel Eustachy Kuroczko, a samo RTPD zaczęto przygotowywać do zjednoczenia z Chłopskim Towarzystwem Przyjaciół Dzieci (ChTPD). Sposób wydawania pieniędzy przez towarzystwo poddano krytyce, wykazano uchybienia sprawozdawcze, a nawet nadużycia. Analiza preliminarza budżetowego RTPD przeprowadzona przez Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej zawierała następujące istotne uwagi: „Preliminarz nie zawiera szczegółowych aneksów, wskutek czego nie można przeprowadzić dokładnej analizy [...] Brak jest sprawozdania rachunkowego choćby tylko za 3 kwartał 1947 r. [...] Następujący materiał jaskrawo różni się od materiałów innych stowarzyszeń, robi wrażenie jak gdyby sporządzono go tylko dla formy. [...] Sprawa subwencji jest niewyjaśniona dostatecznie. [...] Nadesłano odpowiedź nieśmiałą i wymijającą, gdyż inspektorzy stwierdzili rachunki za wódkę itp. [...] brak jest również preliminarza Instytutu Produkcji na 1948 r., nie wiadomo, czy Dyrekcja Przedsiębiorstw została skasowana”⁶⁸.

Tymczasem władze stowarzyszenia narzekały na brak koordynacji akcji opiekuńczej nad dzieckiem w Polsce i ataki „obozu reakcji i duchowieństwa” na działalność RTPD⁶⁹. Z dniem 1 stycznia 1948 r. nastąpiła reorganizacja Centrali RTPD, zmieniono „Tymczasowy regulamin Wojewódzkiej Delegatury Zarządu Głównego RTPD”, odnowiono i uzupełniono Wojewódzkie Komisje RTPD, ustalono skład osobowy biura Wojewódzkiej Delegatury Zarządu Głównego RTPD, sformułowano wykaz spraw, jakie pełnomocnicy wojewódzcy winni przedstawić do decyzji

⁶⁷ Maszynopis bez daty, *Z zagadnień pediatrii*: „Stosunek: dziecko–rodzina–społeczeństwo opiera się na dawnych tradycjach, nie jest regulowany w myśl wymagań nowoczesnego życia. Wynikają stąd nieporozumienia i tarcia utrudniające konieczną reformę wychowania [...]. Konserwatywne elementy społeczeństwa wyzyskują opór rodzin przeciwko reformom, a sfery radykalne odpowiadają na to niechęcią i lekceważeniem roli rodziny w wychowaniu”, za: M. Demel, *Aleksander Landy...*, s. 133.

⁶⁸ AAN, MPiOS, 322, Analiza preliminarza budżetowego R.T.P.D. na rok 1948, k. 85–89.

⁶⁹ *Ibidem*, Zakres działalności gospodarczej, k. 16–17.

Komisji Wojewódzkiej RTPD⁷⁰. 25 czerwca 1948 r. Zarząd Główny RTPD powziął uchwałę o połączeniu RTPD z ChTPD: „Zarząd Główny RTPD [...] biorąc pod uwagę jednoczenie się klasy robotniczej w jedną partię, scalenie się ruchu ludowego, zacieśnianie się sojuszu robotniczo-chłopskiego, stworzenie jednolitej organizacji młodzieżowej, coraz bardziej ustalającą się rolę Państwa i społeczeństwa w dziedzinie opieki i wychowania młodego pokolenia [...] postanawia [że] dalsze rozdzielne istnienie dwóch odrębnych Towarzystw, RTPD i ChTPD, służących tym samym zadaniom – jest zbędne, natomiast połączenie się obu Towarzystw, RTPD i ChTPD, byłoby zaczątkiem nowej, jednolitej, ogólnonarodowej, demokratycznej organizacji społecznej w dziedzinie opieki i wychowania dziecka polskiego⁷¹. Na podstawie tej uchwały oraz analogicznej uchwały ChTPD z 9 lipca 1948 r. powołany został Komitet Organizacyjny, który podjął prace zmierzające do połączenia obu towarzystw. W składzie komitetu nie znalazł się prezes RTPD Żemis, za to wszedł do niego przedstawiciel Związku Nauczycielstwa Polskiego, sekretarz generalny i poseł Kuroczko, który objął funkcję przewodniczącego komitetu. Ze strony RTPD w komitecie znaleźli się: wiceprezes RTPD posłanka Dorota Kłuszyńska, sekretarz RTPD S. Tułodziecki, członek Zarządu Głównego W. Woźnicki i kierownik wydziału Bolesław Milewicz. Ze strony ChTPD w skład komitetu weszli: prezes Teodor Kaczyński, wiceprezes posłanka Stanisława Garnarczykowa, sekretarz poseł Jan Kisiel, skarbnik poseł Jan Burdzy i członek Zarządu Głównego poseł Otton Laskowski. Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej reprezentował dyr. Sasim, a Ministerstwo Oświaty – dyr. departamentu Franciszek Pawuła. Na pierwszym posiedzeniu, które odbyło się 12 lipca 1948 r., utworzono trzy komisje: programową, organizacyjną i gospodarczą. Komisje planowały zacząć prace od 1 sierpnia 1948 r., a połączenie obu organizacji miało nastąpić na jesieni⁷². W „Biuletynie RTPD” ukazał się artykuł programowy nowego prezesa RTPD Kuroczki *W obliczu zjednoczenia*, w którym wyznaczono zadania dla jednoczących się towarzystw: zorganizowanie sieci przedszkoli, świeckich szkół, umasowienie świetlic, wczasów letnich i zimowych, uaktywnienie komitetów rodzicielskich przy szkołach i przedszkolach oraz rozpropagowanie sprawy dziecka⁷³. W tym samym numerze zerwano z dorobkiem RTPD pod egidą PPS, czego świadectwem jest artykuł autorstwa niezidentyfikowanego EMBE, zatytułowany: *Dorobek RTPD*: „Po pierwsze musimy zaniechać używania terminu «ideologia RTPD» [...] Sama nazwa [...] świadczy o zgoła nieuzasadnionym i wręcz szkodliwym partykularyzmie

⁷⁰ „Wiadomości Urzędowe” 1948, nr 1.

⁷¹ „Biuletyn RTPD” III (V–VI 1948), nr 5–6, *Historyczne posiedzenie Plenum Zarządu Głównego RTPD. Na drodze do zjednoczenia RTPD i ChTPD*, s. 2–4; zob. też: S. Tułodziecki, *Z działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1962, s. 104.

⁷² „Chłopskie Dziecko” II (1948), nr 2 (5), *Z ostatniej chwili, Powstanie Komitetu Organizacyjnego Zjednoczonego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, s. 22.

⁷³ „Biuletyn RTPD” III (IX–X 1948), nr 7–8, s. 3–4.

ideologicznym. [...] Musimy [...] wyraźnie powiedzieć, że nie hołdujemy żadnej odrębnej ideologii erterpedowej, że nasz program jest programem marksizmu. [...] Musimy skończyć z przerostem zagadnień i form organizacyjnych [...] musimy stanowczo odrzucić dążenie do iluzorycznej samowystarczalności instytucji i zlikwidować działalność przedsiębiorstw przemysłowo-handlowych RTPD⁷⁴.

W zachowanych materiałach KC PPR znajduje się interesujący dokument pochodzący z 1948 r., zatytułowany: *Tezy do dyskusji w sprawie utworzenia jednolitego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, który wyraźnie wskazuje, iż jeszcze na przełomie 1948 i 1949 r. komuniści nie mieli skryształizowanych planów co do przyszłości tworzonego właśnie TPD, choć rozważali jego zastąpienie przez jeszcze większą, jednolitą organizację, która objęłaby wszystkie mniejsze organizacje zajmujące się opieką nad dziećmi i młodzieżą oraz ich wychowaniem: „Nie chodzi o zagadnienie czy połączyć ChTPD i RTPD lecz: a) chodzi o utworzenie jednolitej nowej społecznej organizacji opiekuńczo-wychowawczej, w której pomieszczą się ChTPD, TPD i inne organizacje. [...] Forma postępową organizacji opieki i wychowania, do której zmierza socjalizm jest konsekwentną dążnością do skupienia dyspozycji i wykonawstwa w rękach państwa socjalistycznego, co nie oznacza wyeliminowania czynników inicjatywy społecznej w dziedzinie wychowawstwa. Przykład Związek Radziecki⁷⁵. Planowano wyłączyć z akcji dziecięcej CKOS, PCK, Caritas i inne organizacje⁷⁶. Symbolem nowych czasów w RTPD było rozpoczęcie z końcem 1948 r. budowy w Katowicach nowoczesnego gmachu towarzystwa, który miał być największym domem kultury i oświaty w Polsce: miał mieć 330 sal oraz olbrzymią krytą pływalnię. „Pałac dziecka RTPD” miał kosztować ponad 400 mln ówczesnych złotych. Rozpoczęto sprzedawanie cegiełek, organizowano imprezy dochodowe i zbiórki uliczne⁷⁷. Planów tych nie zdążono zrealizować.

W dniach 27–29 stycznia 1949 r. w gmachu ZNP w Warszawie odbyła się Ogólnokrajowa Konferencja Pedagogiczna RTPD. Opracowała ona wytyczne i wnioski, których celem było kształtowanie światopoglądu socjalistycznego dzieci i młodzieży poprzez organizacje młodzieżowe. Praca pedagogiczna miała być poddana skrupulatnemu planowaniu⁷⁸.

Zjazdy zjednoczeniowe RTPD i ChTPD odbyły się w maju 1949 r.⁷⁹ Powstało Towarzystwo Przyjaciół Dzieci z Dorotą Kłuszyńską na stanowisku prezesa aż do jej śmierci (w listopadzie 1952 r.). Wtedy też pojęto decyzję o rozwiązaniu TPD.

⁷⁴ *Ibidem*, s. 10–11.

⁷⁵ AAN, PPR, 295/XVII-82, *Tezy do dyskusji*, k. 51–52.

⁷⁶ *Ibidem*, k. 53–54.

⁷⁷ „Biuletyn RTPD” IV (II–III 1949), nr 2–3, *Pałac Dziecka RTPD buduje społeczeństwo katowickie*, s. 39.

⁷⁸ „Biuletyn RTPD” IV (II–III 1949), nr 2–3, *Wytyczne i wnioski opracowane przez Ogólnokrajową Konferencję Pedagogiczną R.T.P.D.*, s. 47–52.

⁷⁹ Zob. T. Kaczyński, *Chłopskie Towarzystwo Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1970, s. 218–222.

Po zjednoczeniu stowarzyszenie zaczęło ograniczać tzw. działalność ratowniczą i opiekuńczą. Wiele placówek (dotychczas prowadzonych przez RTPD i ChTPD) przekazano państwu (domy dziecka, domy młodzieżowe, domy małego dziecka, stacje opieki nad matką i dzieckiem, stacje dworcowe, przedszkola, żłobki, dziecińce i in.). Główny nacisk położono na organizację szkół świeckich, które prowadziły pracę wychowawczą w postulowanym duchu socjalistycznym⁸⁰.

Drugą formą działalności TPD było wychowanie pozaszkolne dzieci i młodzieży. Rozbudowywano więc takie placówki, jak: świetlice, czytelnie, wczasy letnie. Trzecią formą były rozmaite imprezy dla dzieci, jak: choinka noworoczna, ogniska niedzielne i inne.

TPD zerwało z tradycjami RTPD. W nowych warunkach politycznych przyspieszonej stalinizacji stawało się przekąźnikiem decyzji i wytycznych partii komunistycznej do środowiska najmłodszych obywateli Polski. Idee i tradycje, wypracowane przez wiele lat doświadczeń pracy z dziećmi, zostały potępione i odrzucone. Powrócono do nich już po 1956 r., po kolejnym zwrocie politycznym.

Workers' Society of Friends of Children in 1944–1949. Functioning and Ideological-Organizational Problems (Abstract)

The Second Polish Republic saw a period of intense development of the Workers' Society of Friends of Children (WSFC), established in 1919 as a separate division of child care at the Central Executive Committee of the Polish Socialist Party. Two of its divisions stood out, namely the Warsaw Division (of Żoliborz), and the Łódź Division. After WWII the WSFC, which was suspended by the Germans during the occupation, began its reactivation, initially losing its ideological character of a socialist association. The year 1946 was a period of rapid and spontaneous development of the Society, with eight provincial (voivodeship) delegations and ninety branches which organized 240 institutions of child care (including 23 orphanages) for 40 thousand children. The Society, as the favorite of the Polish authorities headed by socialists, first Edward Osóbka-Morawski, then Józef Cyrankiewicz, was financed by subsidies of the state. The money was used by the General Board to finance numerous and expensive building investments, including sixteen agricultural centers. In 1947 the General Board worked out a plan of gradual transformation of the WSFC into a ministry for child affairs. A program of the WSFC of 1947 had some innovative ideas though out by Dr. Aleksander Lande who wanted to separate child health care from the whole health care in Poland and to combine it with child education and care to organize the

⁸⁰ S. Tułodziecki, *Dwadzieścia lat społecznej działalności...*, s. 29; H. Konopka, *Religia w szkołach Polski Ludowej: sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1997, s. 65–131.

so-called “integrate counseling”. He also wanted pediatrician to be broadly educated, especially in social sciences, and was against the institution of nursery as in his opinion it was family that played the most important role in the development of a child. Those ambitious plans of the Society were thwarted by political events of 1948, that is a final abolition of the autonomy and independence of the Polish Socialist Party. An attack against the independence of the Society was launched by the leadership of the Polish Workers’ Party (PWP) in three planes: ideological political, material and organizational ones; in the mid-1948 the Society was imposed a role of transmission belt for the ideology and policy of the PWP, and in the latter half of the year the WSFC was transformed into the Society of Friends of Children and deprived of a majority of its former child care centers. This new Society lost its old ideological identity, focusing on the implementation of Stalinist political and social program of the Polish United Workers’ Party in the sphere of child care and education through the propagation of anti-Church slogans and the so-called “secular schools.”

Bibliografia

- Demel M., *Aleksander Landy. Życie i dzieło*, Warszawa 1982.
- Demel M., *Promocja zdrowia – polskie drogi*, „Gazeta Lekarska” 2000, nr 11.
- Jarosz D., *Główne kierunki działalności państwa w zakresie stalinizacji wychowania dzieci w Polsce w latach 1948–1956*, „Mazowieckie Studia Humanistyczne” 4 (1998), nr 2, s. 105–140.
- Kłuszyńska D., *Pionierski Okres Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1948.
- Konopka H., *Religia w szkołach Polski Ludowej: sprawa nauczania religii w polityce państwa (1944–1961)*, Białystok 1997.
- Kuzańska M., *Koncepcje wychowawcze Robotniczego Towarzystwa Przyjaciół Dzieci (1919–1939)*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1966.
- Mazur E., *Dobroczynność w Warszawie w XIX wieku*, Warszawa 1999.
- Newerly I., *Aktualia przeoczonych kultury*, „Biuletyn RTPD” III (III–IV 1948), nr 3–4.
- Newerly I., *O Instytut Kultury Materialnej Dziecka*, „Biuletyn RTPD” III (V–IV 1948), nr 5–6.
- Słownik biograficzny działaczy polskiego ruchu robotniczego*, red. nac. F. Tych, red. A. Pacholczykowa et al., t. 1, Warszawa 1978, t. 3, Warszawa 1992.
- Słownik biograficzny historii Polski*, red. J. Chodera, F. Kiryk, t. 2, Warszawa 2005.
- Tułodziecki S., *Dwadzieścia lat społecznej działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci 1944–1964*, Warszawa 1965.
- Tułodziecki S., *Z działalności Towarzystwa Przyjaciół Dzieci*, Warszawa 1962.
- Żenczykowski T., *Polska lubelska 1944*, Warszawa 1990.

Aleksander Juźwik (ur. 1955), doktorant IH PAN, emerytowany nauczyciel średnich szkół warszawskich, m.in. XV LO im. N. Zmichowskiej, były kustosz archiwum Muzeum Wojska Polskiego, autor podręcznika wiedzy o społeczeństwie *Tablice z WOS. Matura na 100%* (Warszawa 2007) oraz artykułów naukowych poświęconych opiece społecznej nad dziećmi i młodzieżą.

Kontakt: javia1234@gmail.com